

MARX, QUE NO S'ACABA DE MORIR...

Pere Vilanova
(Universitat de Barcelona)

- M. Duverger, *Los naranjos del lago Balaton*, Ariel, Barcelona, 1981.
A. Gorz, *Adiós al proletariado*, «El Viejo Topo», Barcelona, 1981.
A. Touraine, *L'après socialisme*, Bernard Grasset, París, 1980.

L'any que ve, 1983, veurà les celebracions —n'hi haurà per a tots els gustos— del primer centenari de la mort de Karl Marx. De la mort física del personatge, perquè de la mort teòrica se'n podrà parlar molt de temps. Hi ha intellectuals que, des de fa uns quants anys, viuen pràcticament d'aquest tema: enterrar, rematar o perllongar l'agonia de Marx.

Recordo perfectament que al desembre de 1977, en un famós col·loqui sobre les societats postrevolucionàries (és a dir, sobre els països de l'Est...), Althusser va començar així la seva exposició sobre aquest tema: «Le marxisme est en crise...», i un esglai va recórrer la sala. Molt poc després, els nous filòsofs es van crear una reputació executant a Marx, i àdhuc la revista «Time» va dedicar una portada al tema.

Sigui com sigui, tot aquell fenomen, iniciat des de diferents àmbits, però amb fort protagonisme de gent d'esquerra, d'extrema esquerra, o d'ex-membres d'una i altra, va contribuir a posar en funcionament una dinàmica de qüestionament del marxisme com a cos teòric que, per resumir molt, podríem definir com a actitud de *relativització* del marxisme, entès ja cada cop més com a *instrument parcial de recerca* i de reflexió. Sembla que aquest seria, si hom no pot anar més lluny, el lloc ideal d'aquest arsenal teòric iniciat per Marx i continuat, de manera diversa i contradictòria, per una gernació de deixebles.

Una primera referència, doncs: la crisi —entesa com a relativització— del marxisme. Tampoc no cal caure una vegada més en el parany de sempre. No hi ha un *després de la crisi*, és a dir, un moment *de presa de consciència*, per part de l'esquerra política i sociològica, que divideixi la història de la humanitat en dos: abans i després. Els moviments de ruptura, de crítica, de crisis individuals i collectives, de revisions més o menys doloroses del marxisme, iniciades ja en temps d'Engels, són multitud. Però amb el marxisme passa una cosa curiosa: quan més es multiplica l'arbre genealògic descendent —pocs corrents de pensament s'han fragmentat tant com aquest—, més s'accentua la tendència que cadascun dels fragments es consideri dipositari exclusiu de la puresa de sang. D'això n'hi ha diferents versions, però no ens hem de deixar enganyar: l'esclerosi formal i de contingut de l'ortodòxia d'un Suslov no és sinó el vessant «dur» de molts dels marxismes «flexibles» del nostre món occidental. Potser això ens portaria a plantejar un seguit d'interrogants preocupants sobre la *inèrcia totalitària* potencial de qualsevol sistema amb voluntat d'interpretació *global* de la realitat. Però aquí es tracta d'una altra cosa.

Els autors objecte del present treball tenen ben bé dues o tres coses més en comú.

En primer lloc, són *francesos*. La precisió és necessària perquè seria un greu error fer-ne abstracció i caure en el perill d'analitzar, de debatre, àdhuc de llegir (sense res més) qualsevol d'aquests autors sense situar-los exactament en el context que els pertoca.

Són francesos, i això vol dir que, pel cap baix, porten a l'esquena un farcell de significants que no poden ser ignorats. La tradició teòrica de l'esquerra francesa, amb les influències més significatives que això implica, des del jacobinisme fins al marxisme estructural dels anys seixanta, passa per una confrontació històrica amb l'Estat (entès com a cos administratiu central) que ha deixat lesions irreparables en més d'una generació d'intel·lectuals.

Vull dir que com a intel·lectuals francesos d'esquerra, han de ser analitzats en funció de llur tradició, de la història del seu país i, per què no?, dels elements de la història immediata que a tots ens afecten. En aquest cas, per exemple, es pot sentir en tots ells (de manera diversa) la influència del cop xilè del 73 o, encara més, la desfeta de l'esquerra francesa a les legislatives del 78, desfeta molt més traumatitzant que la de Mitterrand a les presidencials del 74. Es pot assegurar que les eleccions perdudes del 78, amb el vodevil de la ruptura de la Unió de l'Esquerra al setembre del 77, han actuat com a catalitzador (és a dir, com a factor extern

que precipita un procés en curs) dels dubtes i interrogants que barrinaven homes com Touraine i Gorz.

La victòria socialista del juny del 81, després que Mitterrand guanyés dos mesos abans, és un esdeveniment cabdal sense el qual no es poden interpretar els textos aquí proposats, que són *anteriors* a les mencionades eleccions.

Una altra cosa en comú: els nostres autors són d'*esquerres* (aquí el criteri que juga és el subjectiu, recolzat en una pràctica pública que no ho desmenteixi obertament), Àdhuc Duverger, un dels homes que suscita més passions d'un signe o d'un altre per tot allà on passa, té una trajectòria de *divulgador* en l'àmbit de la politicologia que el situa clarament en allò que podem definir com a gran àmbit de l'esquerra.

Són d'esquerres, però no els agrada definir-se com marxistes. Dit d'una altra manera, no són marxistes si per això s'entén una definició restrictiva que ells rebutgen i, des d'aquestes pàgines, jo (modestament) també. Millor dit, no es consideren marxistes perquè els sembla una definició restrictiva del cos de referències teòriques i culturals que fan seves. Algun d'ells ho ha dit en altres llocs d'un llibre: potser sóc marxista però no únicament. Per tant, sigui quina sigui la valoració posterior de la seva obra, són gent que es situa clarament en una perspectiva de relativització de l'obra de Marx.

I després, tampoc no es pot negar la considerable capacitat de producció intel·lectual de cap dels tres, encara que sigui per a no estar-hi d'acord. És a dir: han estat intel·lectualment productius, estimulants, amb capacitat d'iniciativa. I el cas és que ho han fet des de *fora dels partits*. Dit d'una altra manera, en la reflexió que s'ha fet els darrers vint o trenta anys a Europa Occidental, *des del marxisme o sobre el marxisme*, la capacitat de reflexió i d'elaboració dels partits d'esquerra, sobretot comunistes, però també socialistes i socialdemòcrates, ha estat molt per sota de la dels pensadors individuals deslligats d'aquestes venerables institucions (els partits). Tenim motius per preocupar-nos del *retard teòric* endèmic que els partits imposen —en la pràctica— als militants. La teoria de l'intel·lectual col·lectiu tendeix a quedar desmentida per una pràctica basada en l'aniellament del debat pel mínim comú denominador, és a dir, *a la baixa*.

Dit tot això, cap dels autors no sembla poder deslligar-se de participar una mica en el ritu necrofílic: Duverger comença: «Marx no ha mort. Ha estat traïcionat. Quasi mil cinc-cents milions d'homes viuen avui sota l'imperi del seu pensament. Però aquest ha produït tantes il·lusions com les que retreia al pensament liberal...» Touraine, com el seu llibre, és més taxatiu: «El socialisme ha mort. La paraula apareix pertot arreu, en els

programes electorals, en el nom dels partits i també dels estats, però és buida de sentit...» Gorz, si fa no fa: «El marxisme és en crisi perquè hi ha crisi dins del moviment obrer...» És a dir, que hi ha un punt de partida comú, que és més que una hipòtesi, perquè té voluntat de simple constatació: marxisme, socialisme, moviment obrer, *tot ha de ser revisat*, i aquesta revisió ha de començar pel que tenim davant. Fer l'estat de la qüestió.

A partir d'aquí, cadascú procedeix de manera distinta. Duverger, per exemple, apareix com el crític més clàssic, perquè tot el seu dispositiu teòric reposa en un seguit de conviccions que Duverger considera evidències. Hi ha un element central en la seva reflexió, que és el de fer una revisió de l'obra de Marx, però sobretot de l'herència del marxisme, és a dir, de tot allò que en el món actua *en nom* de Marx i que ha produït efectes devastadors. Per això l'esquema és clàssic. Hi ha una crítica severíssima del socialisme real, que es produeix sobre temes relativament coneguts, com els de la democràcia política, el model econòmic, la cristallització ideològica d'un cos teòric aparentment destinat a altres finalitats, i sobretot la confirmació segons la qual tots aquests símptomes negatius, *tendencialment*, van augmentant. És la mort de l'esperança d'una eventual liberalització del sistema. Després de Khrushchev, ve Breszhnev, i després d'Ivan Denisovitch, el silenci (o les memòries de Breszhnev, i el premi Lenin de literatura, mare de Déu!). La sensació de «*déjà vu*», potser millor dit de «*déjà lu*», que acompanya la lectura de Duverger es deriva, al meu entendre, de dues coses: de primer, que des de 1968 s'han generalitzat en la cultura de l'esquerra occidental un seguit d'elements de crítica estructural al socialisme real. Quasi ningú no es queda ja en allò dels «errors» i del «balanç globalment positiu». I, d'altra banda, també és cert que Duverger, que és un excellent divulgador de la seva especialitat, el Dret Constitucional i, a un altre nivell, la Ciència Política, tendeix al llarg del llibre a fer afirmacions una mica exagerades o, si més no, atabalades.

Diu, per exemple: «A poc a poc, i contràriament al segle XIX, el conjunt de les ciències de la naturalesa es va anar ajustant a models més o menys anàlegs als de les ciències humanes.» Com i per què?

La crítica al socialisme real ocupa, així, el gros de la reflexió, i hom té la sensació que això era relativament senzill, perquè és allà on és més visible la deformació sistemàtica del pensament marxista, àdhuc en el seu *esperit*, és a dir, el seu *tarannà*. Hi ha, després, una part força familiar de crítica al «reformisme socialdemòcrata», típic de les socialdemocràcies del nord d'Europa. Tot i que Duverger insisteix en el tema de les millores reals que aquest ha introduït en amplis sectors de la societat, roman la sensació que li falta la voluntat d'anar fins al final, encara que sigui per

descobrir que aquestes millores parcials són l'objecte final del socialisme: en realitat, Duverger s'esforça per arribar al tema de la *tercera via*, que per una mena de *centrisme intel·lectual* necessitava trobar-se a una distància si no igual, força equivalent dels dos pecats abans citats (estalinisme i reformisme). Segons el meu parer, aquesta és la part més feble del text, tot i que té l'originalitat de carregar-se decididament el mite de l'autogestió com a poció màgica que la tradició antiestatista francesa busca infructuosament des del 1848 o 1871. Finalment, però, Duverger planteja clarament un problema ineludible. D'una banda s'ha vist ja la necessitat d'esbrinar què resta de Marx i del marxisme, com a instrument, i què és el que ja ha quedat de banda.

Però hi ha un altre vessant del problema: on comença la utopia que comporta el socialisme, on acaba la força transformadora progressiva del socialisme com a consciència política. On és la frontera i com traspassar-la.

Alain Touraine, que com hem vist comença el diagnòstic pel final: «El socialisme ha mort», entra molt aviat en matèria, seguint el fil d'un pensament que ve de lluny, i que té els moviments socials per concepte motor, els considera el bo de la pel·lícula; el dolent és l'Estat. El punt de partida de Touraine, que comença, dic, amb afirmacions dures, suposo que per tenir després molt de marge per a rectificar o per a matisar, és que el socialisme és mort, perquè va ser la ideologia del moviment obrer, i el moviment obrer és quelcom del segle XIX, i ara el problema és diferent.

Touraine recorda, des de les primeres planes, la ruptura dels partits d'esquerra al setembre del 77 com a demostració no tan sols de la inviabilitat de la unió de l'esquerra (que seria la lectura més estricta del tema), sinó del declinar de tota una manera de fer política: els partits, l'Estat, la planificació, tot allò que, és cert, fa de l'esquerra francesa tradicional una de les més irritants de totes, amb el seu culte a l'Estat i amb la tentació del paternalisme a flor de pell. La reflexió de Touraine és anterior, ja ho he dit, a la victòria de Mitterrand, i per tant no hi entra. Però els esdeveniments posteriors probablement l'han convençut de la justesa de la seva anàlisi, en el sentit que el Partit Socialista actua únicament i exclusivament a través del cim de l'Estat i les institucions, deixant completament de banda, no ja els moviments socials, sinó el mateix Partit Socialista, els seus militants i els seus electors. En una conversa posterior a la victòria de Mitterrand, em va semblar veure una actitud peculiar en Touraine: meitat d'escepticisme, meitat de «jo tenia raó». El joc polític s'ha trasllatat, i els moviments socials —superada la fase inicial, marginal— tendeixen a convertir-se en una necessitat social, per tal que *el public* (sí, sí, utilitza el mot) es defensi de la gestió estatal. Hi ha, diu Touraine, un

moviment paral·lel d'extensió del poder de l'Estat, dels àmbits de la seva actuació, i una interrelació creixent de l'alta política i la gestió dels afers públics. L'administració, diu Touraine, està molt més polititzada que abans, i anem cap a una extensió de l'Estat que tendeix alhora a transformar-se mitjançant aquesta relació extensiva amb la societat.

Touraine té raó quan nega la contraposició entre moviments socials i moviment obrer, cosa que els sindicats i els partits li tiren sovint a la cara. Té raó, també, quan diu que cal deixar de banda la dimensió utòpica del socialisme, perquè els espais de democràcia social s'aniran conquerint cada dia o no n'hi haurà ni avui ni demà. El problema central, amb Touraine, és una mica el que, amb un altre contingut, ha tingut l'eurocomunisme. Quan aparegué i es posà de moda la teoria dels moviments socials, es creà una doble sensació: era la constatació de quelcom que ja existia i que havia aparegut com una resposta a problemes objectius, i que calia *pensar* en els moviments socials perquè eren portadors de novetats. Era evidentment estar-hi «a favor».

Però, amb el pas del temps, els moviments socials semblen haver optat per dues solucions (si es pot parlar de solucions). Una, la de la fragmentació multiplicada, és a dir, la remarginalització, per exemple, el feminisme radical. L'altra és la de la fagocitació per part de l'esquerra institucional, o simplement per la tentació institucional, per exemple, el moviment immigrat a França, o l'ecologisme a França i Alemanya. Dit amb unes altres paraules, sembla que Touraine infravalora molt la capacitat de supervivència de l'esquerra institucional, que de moment ha sobreviscut a tantes crisis com el mateix capitalisme, que no són pas poques. La política segueix passant, vulgues que no, per determinats canals, i no és que calgui negar la necessitat de fenòmens com els moviments socials, sinó que no cal enterrar definitivament allò que encara no ha mort.

La reflexió d'André Gorz és diferent. A la vegada ambiciosa, proposa uns eixos de gran utilitat. És cert que el punt de partida és també el de la certesa que quelcom no funciona en el regne del socialisme, delimitat aquí com a instrument d'emancipació. El fil de Gorz és demostrar: *a*) que la crisi —les crisis— és un element constitutiu del capitalisme, i *b*) que tot el problema és substituir la lògica de la racionalitat capitalista per una lògica diferent, i aquesta segona lògica només pot venir d'allò que, per entendre'ns —i «a la italiana»— denominem societat civil (encara que Gorz ho formulí d'una manera una mica carregada: «La superació del capitalisme, la seva negació en nom d'una lògica diferent, no pot venir sinó de les capes que representen o prefiguren la disolució de totes les classes, inclosa la mateixa classe obrera»). Gorz posa el dit al forat quan diu que la crisi del marxisme rau en el fet que, més enllà de la seva indiscutible

dimensió utòpica (és a dir, inverificable), un dels seus supòsits inicials és fals. Quan es deia *a*) el desenvolupament de les forces productives genera la base material del socialisme, i *b*) genera també la base social del socialisme, és a dir, la classe obrera; quan dèiem això estàvem dient quelcom fals perquè la realitat històrica ho ha desmentit. Gorz fa després un severíssim repàs a alguns mites que tenen la pell dura, com, per exemple, el domini de l'obrer sobre el seu producte, reduït a zero per la tendència a la informatització i l'automatització, reafirmant, en canvi, l'emergència en la producció, d'una *alienació reforçada*, i en el polític, d'una *lògica estatalista* indestructible. El tema no és, doncs, produir més, sinó produir altrament, i Gorz no parla del contingut de la producció, sinó de la manera de produir. Perquè si no arribem a trencar l'absurda lògica productivista, no sortirem de consignes tan «retro» com «les fàbriques per als treballadors», equivalents industrials de «la terra per als camperols», i que de cap manera no plantegen el problema de la lògica econòmica universal: produir més, distribuir malament, reduir el camp de l'alternativa al de la conquesta (o alternança) de l'Estat, del polític.

En el capítol de conclusions, Gorz torna a un terreny més conegut, encara que passablement inexplorat: com canviar l'esperit de transformació social per defugir els perills, *a*) de la lògica productivista, d'efectes tan aterradors a l'Est com a l'Oest; *b*) com defugir el miratge que fa creure que l'arribada al poder polític serà *la* victòria tan esperada, que haurà de produir (i no pot fer-ho per definició) efectes *radicals* immediatament: el canvi!

Gorz aposta, doncs, per una dinàmica d'emancipació social, no tan rupturista com capaç de conquerir «espais creixents d'autonomia dels aparells de dominació del capital i de l'Estat». Poc abans ha dit: «La identificació de l'individu amb l'Estat, i de les exigències de l'Estat amb la felicitat individual, són les dues cares del totalitarisme.»

No han resolt el problema referent a com es produirà aquesta promesa de canvi en les relacions socials, i entre la societat i l'Estat, però tenen el mèrit de plantejar vells problemes d'una manera relativament estimulant. I per tant, Gorz, Touraine i Duverger, francesos, no comunistes, no marxistes, no militants, contribueixen de manera decisiva a canviar la manera com les forces del progrés es pensen a sí mateixes.